

IV. Історичні витoki та сучасні виклики здійснення народовладдя в Україні

DOI: 10.33498/opus-2019-1-165

Ігор Бойко

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри історії держави, права
та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6841-0271>
boyko.ist@ukr.net

УДК: 342.34:340.12 (477)

ВИТОКИ, СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ НАРОДОВЛАДДЯ В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. Національні традиції народовладдя в Україні мають багатовікову історію. Унікальність історії становлення та розвитку інституту народовладдя в Україні полягає не лише в тому, що воно має власні глибинні корені та давні традиції. Втрачаючи та знову виборюючи власну державність, український народ навіть у часи, коли був роз'єднаний сусідами-державами, підтримував ідею народовладдя з надією, що воно стане у майбутньому основою відродження Української державності. Народовладний контекст українського національного менталітету включає волелюбність і розвинутий індивідуалізм та є тією силою, яку майже неможливо знищити. Тяглість до народовладдя і справедливості була характерною рисою українців у тисячолітній історії національної державності. Для українського народу в процесі становлення та розвитку української державності особливим було і є прагнення до упорядкованості у суспільстві, демократії, народовладдя, що концентрується у праві, справедливості, правді, котрим протистоять неправда, кривда. Прагнення до порядку і народовладдя належить до тих визначальних рис, які формувалися українським народом упродовж усього періоду його існування. На становлення інституту народовладдя в Україні значно впливав високий духовний рівень українського народу (цінування справедливості, добра, щирості, доброзичливості, миролюбства, працьовитості, гідності, чесності, толерантності тощо).

Метою статті є визначення інституту народовладдя як невід'ємної складової української державно-правової традиції; аналіз традиції народовладдя в Україні як закономірності розвитку демократичних процесів та визначення особливостей національного державотворення.

Становлення інституту народовладдя тісно пов'язано із зародженням і розвитком українського державотворення. Найдавнішою формою прямого народовладдя в Україні було віче – народні збори громади чи міста, де кожен мав право висловлювати свою думку. Віче було важливим інститутом українського звичаєвого права

© Ігор Бойко, 2019

Ігор Бойко

і відоме вже в добу племінного ладу. На зборах роду, племені обиралися старійшини, пізніше – і воєначальники. Віче характеризувалось як вияв волі народу, народної влади або народовладдя.

Під впливом традицій шляхетських сеймиків та елементів староруського віча, у Запорізькій Січі сформувалася традиція проведення козацьких рад. Козацька рада була основоположним інститутом народовладдя Запорізької республіки.

Подальший розвиток інституту народовладдя в Україні пов'язаний зі становленням і розвитком Українського конституціоналізму, який має власні особливості, серед яких провідне місце посідають демократизм, повага до суспільних та індивідуальних прав. Ці засади формувалися упродовж століть відповідно до національного характеру українців, способу життя, цінностей і суспільних відносин.

Активізація розвитку інституту народовладдя в Україні відбулася у період Української Народної Республіки/Західноукраїнської Народної Республіки, котрий представлений низкою конституційних актів та проєктів, які продемонстрували правову й політичну зрілість українців під час спроби відновити національну державність у 1917–1923-х роках.

Події останніх років в Україні показали, що віче, яке нині більш відоме як мітинг, відіграло важливу роль у політичному житті нашої держави, особливо під час Помаранчевої революції та Революції Гідності. Проте українці відстояли національну гідність, продемонстрували всьому світові прагнення до волі й свободи, яке в українців є сильнішим навіть за смерть. Героїзм і жертвність борців за волю України сьогодні також допомагають нам в обороні державної самостійності та демократії.

Ключові слова: народовладдя; віче; рада; конституція; Україна.

Утвердження демократії в Україні потребує не лише осмислення закономірностей її розвитку в сучасний період, а й всебічного та об'єктивного наукового аналізу національного державницького історичного досвіду. Саме тому в сучасних умовах зростає інтерес до поглибленого вивчення історії національного державотворення та правотворення. Насамперед це стосується тих історико-правових проблем, розв'язанню яких у попередні десятиліття приділялася недостатня увага. Серед останніх особливо актуальним є дослідження історичного досвіду становлення та розвитку інституту народовладдя в Україні.

Метою дослідження є визначення інституту народовладдя як невід'ємної складової української державно-правової традиції; аналіз традиції народовладдя в Україні як закономірності розвитку демократичних процесів та визначення особливостей національного державотворення.

Як відомо, демократичність держави й суспільства визначається передусім рівнем розвитку народовладдя, тобто тим, якою мірою реально забезпечується волевиявлення та участь народу в управлінні державою. Народовладдя – це такий політичний устрій суспільства, який передбачає належність усієї суспільної влади, зокрема й державної, народові, а також вільне здійснення цієї влади народом відповідно до його

суверенної волі в інтересах як суспільства загалом, так і кожної людини й громадянина зокрема. Як зазначає Ю. Тодика, ідейними засадами народовладдя є народний суверенітет, тобто верховенство влади народу, яка здійснюється в інтересах народу¹. Народовладдя є основою демократії – політичного режиму, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається її народ. Залежно від форми волевиявлення народу розрізняють демократію безпосередню та представницьку. За безпосередньої демократії основні рішення приймаються безпосередньо всіма громадянами, а за представницької – виборними установами (парламентами тощо). Інститут безпосередньої демократії є джерелом, основою для становлення представницької демократії. Тому народовладдя як основний і вирішальний принцип конституційного ладу України закріплене у ст. 5 Конституції України: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ»².

Інститут народовладдя є невід'ємною складовою української державно-правової традиції. Традиція народовладдя в Україні є закономірністю розвитку демократичних процесів і визначається особливостями національного державотворення. Національні традиції народовладдя в Україні мають багатовікову історію. Унікальність історії становлення та розвитку інституту народовладдя в Україні полягає не лише в тому, що воно має власні глибинні корені та давні традиції. Втрачаючи та знову виборюючи власну державність, український народ навіть у часи, коли був роз'єднаний сусідами-державами, підтримував ідею народовладдя з надією, що воно стане у майбутньому основою відродження Української державності. Народовладний контекст українського національного менталітету включає волелюбність і розвинутий індивідуалізм і є тією силою, яку майже неможливо знищити. Закріплена в мові, самосвідомості, історичній пам'яті нації, її ментальності народовладна традиція є найсильнішим національним почуттям, позаяк воно існує в суб'єктності невимовним бажанням відновити своє державне життєдайне лоно в умовах, коли нація перебуває в складі іноземної держави, влада якої зневажає її національно-традиційний демократизм³.

Прагнення до народовладдя, справедливості було характерною рисою українців у тисячолітній історії національної державності. Для українського народу в процесі становлення й розвитку української державності особливим було і є прагнення до упорядкованості в суспільстві, до демократії, до народовладдя, що концентрується у праві, справедливості,

¹ Ю Тодика, *Основи конституційного строя України: учебное пособие* (Факт 1999) 90.

² Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>> (дата звернення: 01.08.2019).

³ С Свояк, *Політико-правова думка України XIX–XX століть про народовладдя* (Видавництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника 2015) 58.

Ігор Бойко

правді, яким протистоять неправда, кривда. Прагнення до порядку і народовладдя належить до тих визначальних рис, які формувалися українським народом упродовж усього періоду його існування. На становлення інституту народовладдя в Україні значно впливав високий духовний рівень українського народу (цінування справедливості, добра, щирості, доброзичливості, миролюбства, працьовитості, гідності, чесності, толерантності тощо). Усвідомлення цінності права народу брати участь у формуванні державної влади відбувалося у житті українців через призму української правової культури і проявлялося у визнанні права, закону головним чинником збереження, зокрема, державно-правової самобутності українського народу.

Однією з основних форм прямого, безпосереднього народовладдя є вибори, які є відображенням волі народу, способом формування конституційного ладу представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування⁴. Шляхом виборів народ віддає суверенну владу своїм представникам, тому що він є суверенним носієм влади. Позитивна риса виборів як політико-правового інституту полягає в тому, що саме за допомогою народовладдя реалізовується становлення органів влади та місцевого самоврядування. Варто зазначити, що вибори відбувалися ще з первісних часів, коли обирали вождів. Однак пізніше виборча процедура стала більш складною і наприкінці XVIII ст. було створено класичну теорію виборів⁵.

Становлення інституту народовладдя тісно пов'язано із зародженням і розвитком українського державотворення, початок якому поклали союзи східнослов'янських племен, їхні державні політичні утворення, хоч предки українців цього часу ще не цілком диференціювалися з комплексу східнослов'янського етнополітичного масиву⁶. З початку I тис. н. е. слов'яни у писемних джерелах вже фігурують під назвою венеди. Згодом поряд із венедями з'являються дві нові назви для визначення слов'ян: анти (східні) і склавини (західні). З III – до початку VII ст. у межиріччі Дністра і Дніпра, тобто на території України, було зафіксовано існування Антської держави (військово-політичного міжплемінного союзу). Видатний український історик світової слави М. Грушевський вважав, що анти були найдавнішими генетичними предками українського народу⁷. Найдавнішою формою прямого народовладдя в Україні було віче – народні збори громади чи міста, де кожен мав право висловлювати свою думку. Віче було важливим інститутом українського звичаєвого права і відоме

www.pravoua.com.ua

⁴ М Ставнійчук, 'Форми безпосередньої демократії' в *Конституційне право України* (Погорілко В ред, Наукова думка 2002) 296.

⁵ І Панкевич, *Традиція виборності влади в Україні* (ЛНУ імені Івана Франка 2015).

⁶ І Терлюк, *Історія держави і права України (Доновітній час): навчальний посібник* (Атіка 2006) 18.

⁷ М Грушевський, *Історія України-Руси, т I* (Сохань П голов редкол, Наукова думка 1994) 176-7.

вже в добу племінного ладу. На зборах роду, племені обиралися старійшини, пізніше – і воєначальники. Віче характеризувалося як вияв волі народу, народної влади або народовладдя.

Перші письмові згадки про віче зафіксовано в історичних літописах, у найдавніших писемних творах римських учених і мандрівників I–II ст. н. е. – Плінія Старшого, Корнелія Тацита, Клавдія Птолемея та ін. Важливі відомості про зародження інституту народовладдя на землях нинішньої України містять твори готського хроніста Йордана “Про походження та діяння готів” (інша назва цієї книги “Гетика” (551 р.)). Цікаву інформацію подав візантійський історик П. Кесарійський. У праці “Історія воєн” (550–554 рр.) він детально описав побут і життя слов’ян:

Ці племена, слов’яни й анти, які не управляються однією людиною, але здавна живуть у народоправстві (демократії), і тому у них щастя і нещастя в житті вважається спільною справою. І у всьому іншому в обох цих варварських племен все життя і закони однакові. Вони вважають, що один тільки бог, творець блискавок, є владикою над усіма, і йому приносять у жертву биків і здійснюють інші священні обряди⁸.

Значні відомості про слов’янські племена у 20–50 рр. X ст. на українських землях надав арабський письменник Аль-Масуді, описавши поділ слов’ян на племена, їхні особливості, зазначивши, що вони займалися хліборобством, почасти скотарством, були суворі та сміливі, любили свободу, справедливість і народоправство⁹.

Віче відігравало суттєву роль у вирішенні важливих питань в Антській державі. Найважливіші справи анти вирішували демократичним шляхом – на народних зібраннях. Візантійські хроністи П. Кесарійський і Менандр та готський хроніст Йордан характеризували Антську державу як міцне політичне об’єднання, міжплемінний військово-політичний слов’янський союз із демократичним ладом¹⁰.

У Київській Русі, а згодом й у Галицько-Волинській державі віче займало вагомe місце під час вирішення важливих громадських і державних справ. У Київській Русі віче виконувало роль захисного механізму від тиранії та свідчило про прагнення до демократизму, найвиразнішими проявами якого були вічові традиції Русі, які не давали абсолютизуватися владі князя. Правлячий князь у разі необхідності скликав народні збори населення – віча. Функціонування віча зафіксовано в історичних літописах X–XIII ст. Зокрема, про віче згадується у Новгороді – 1016 р., Києві –

⁸ Ю Мицик та О Бажан та В Власов, *Історія України* (3-тє вид допов і переробл, Вид дiм “Києво-Могилянська академія” 2010) 15.

⁹ В Січинський, *Чужинці про Україну* (Слово 1991) 5.

¹⁰ Б Тищик та І Бойко, *Історія держави і права України: академічний курс: підручник* (Ін Юре 2015) 51.

Ігор Бойко

1068 р., Володимир-Волинському – 1097 р.; Звенигороді – 1147 р., Переяславі – 1175 р.¹¹. У головних містах Київської Русі та Галицько-Волинської держави вічеві збори були одним із верховних органів влади упродовж Х–ХІІІ ст. М. Грушевський зазначав, що ‘в моменти поважливі віче виступало як справжній суверен’¹². Через віче народ брав участь у політичному житті у бажаному для себе напрямі. Віче скликалося у “старших містах” і в менших містах (“пригородах”). Мешканці “пригородів” мали також право брати участь у вічі “старшого города”. Віче збиралося на княжому чи церковному подвір’ї або на торговиці; регулярних вічових зборів не було, а їх скликали у разі потреби князь, бояри або ініціатива йшла від народу. Зафіксованого порядку дебатів і прийняття постанов віче не знало. Рішення на віче приймали шляхом схвалення чи заперечення тієї чи іншої пропозиції криками (звідси походить саме поняття “голосувати” – подавати голос, кричати, перевагу мала та пропозиція, за яку голосніше кричали). Компетенція вічевих зборів була досить широкою. З аналізу літописних джерел бачимо, що громада на вічі не тільки затверджувала князя, а й певною мірою впливала на нього, коли він вагався, чи йти на князювання. Громада на вічі радилася з князем, висувала йому свої вимоги, і залежно від виконання їх порушувала питання про перебування його при владі. До повноважень віча, крім затвердження і позбавлення влади князів, належало вирішення питань зовнішньої політики, війни і миру, контроль над адміністрацією та судочинством, а також із питань скликання народного ополчення¹³. Віче обговорювало і вирішувало також й інші поточні питання. Так, у 1146 р. віче у Києві обговорювало зловживання княжих чиновників і вирішило подати на них скаргу князю Ігорю з вимогою встановити на майбутнє гарантії від подібних зловживань. Запросивши на віче князя, воно уклало з ним відповідну угоду.

Віче як орган народовладдя в українських князівствах мав важливе значення. За соціально-правовим характером віче було органом прямого народовладдя, аналогічним до народних зборів у давніх демократичних грецьких містах і в середньовічних державах Західної Європи, що засвідчувало вплив західноєвропейських традицій народовладдя на українських землях. У ХІІІ ст., на відміну від сусідніх, зокрема московських князівств, де князі узурпували владу, в Україні віче все ж зберігало рівнозначну роль щодо інших органів державної влади; тільки в Галицькому князівстві віче за значущістю поступалося перед боярською радою.

www.pravoua.com.ua

¹¹ В Єрмолаєв, ‘Віче в Київській Русі: питання компетенції (ІХ – середина ХІІ ст.)’ [2002] 24(31) Вісник Академії правових наук України 45-55.

¹² М Грушевський, *Очерк истории украинского народа* (Шевченко Ф сост и ист-биограф очерк, Либідь 1990) 111.

¹³ Тищик та Бойко (н 10) 66.

Українську державу того періоду на європейському рівні ідентифікували, зокрема, і за ознакою народоправства.

У XIV–XV ст. вікові збори як орган державної влади через втрату української державності поступово занепадають під час переходу українських земель у склад Польського королівства і Великого Князівства Литовського. Роль віча особливо у містах за польсько-литовської доби виконували шляхетські сеймики. Перебування українських земель у складі Великого Князівства Литовського, Польського королівства, а пізніше Речі Посполитої, з одного боку, призупинило розвиток українських традицій народовладдя, а з другого – збагатило європейським досвідом участі у роботі станovo-представницьких органів державної влади. Це змушувало українців призвичаюватися до самоврядних традицій і культури політичного представництва, які існували на Заході Європи. Шляхетський парламентаризм сприяв подальшому розвитку демократичних традицій українського народу, тягlostі до народовладдя.

У XV–XVI ст. українці в складних умовах бездержавності все ж таки розвивали інститут народовладдя у копному суді та судочинстві, яке здійснювалося відповідно до українського звичаєвого права. Копний суд ґрунтувався на принципі народовладдя, характерного українському звичаєвому праву, адже завдяки цьому інституту народ мав можливість здійснювати судову владу безпосередньо: розслідувати злочини, вирішувати спори, виконувати вироки тощо. Копні судді (кількість їх не була фіксованою та становила, залежно від справи, приблизно 10–20 осіб), що обиралися населенням копного округу, були господарями і мали постійну осілість в околиці. До особи, яка обиралася копним суддею, висувалися такі вимоги: обізнаність у звичаєвому праві; наявність до неї поваги і довіри членів громади. Перед тим як розпочати вирішення справи копні судді складали присягу¹⁴. Окрім копних суддів, на “велику копу” запрошували по одному-двох чоловіків із трьох сіл сусіднього копного округу. Вони мали назву в копному судочинстві – “люди сторонні”. У них не було права голосу, проте ці суб’єкти процесу стежили за процедурою судового розгляду, забезпечуючи його справедливність. На засіданні копного суду мали право бути присутніми власники сіл та державні чиновники, але також без права голосу. Решту копного зібрання становило селянство (громада)¹⁵. Кількість цих осіб була чималою. Так, 1629 р. у с. Липляни Овруцького повіту Київського воєводства відбулося засідання копного суду у справі викрадення меду, в якому взяли участь близько 100 осіб.

¹⁴ М Бедрій, *Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження* (Галицький друкар 2014) 173.

¹⁵ О Щербіцкій, *Суды въ бывшемъ Великомъ княжествѣ Литовскомъ* (Вильна 1912) 24.

Ігор Бойко

Присутність громади на засіданнях копних судів забезпечувала гласність і демократизм судового процесу¹⁶.

На початку XVI ст. за Дніпровими порогами виникають невеликі козацькі поселення – січі, на базі яких у 1553–1554 рр. утворилася Запорізька Січ як осередок відновлення української державності. Під впливом традицій шляхетських сеймиків та елементів староруського віча, у Запорізькій Січі сформувалася традиція проведення козацьких рад. Створення Запорізької Січі, її самоврядної організації сприяло формуванню загальнонародного органу влади – загальних козацьких зборів, які згодом перетворилися у загальновійськову (козацьку) раду, яка об'єднувала запорізьких, городових і реєстрових козаків. Скликалася за потреби, а регулярно – 1 січня та 1 жовтня¹⁷. На козацькій раді обговорювали й вирішували питання внутрішньої і зовнішньої політики, адміністративні, судові, військові справи, обирали та скидали гетьманів, козацьку старшину. Козацька рада була основоположним інститутом народовладдя Запорізької республіки. Поступово відбувається її трансформація у загальнодержавну Генеральну раду як найвищий орган влади у Гетьманщині, що діяла на принципі прямого народовладдя. Це призвело до розширення компетенції, удосконалення процедурних механізмів роботи Генеральної ради. Спроби надати зборам Генеральної ради представницького характеру, унормувати представництво та склад за часів реєстрованого козацтва, гетьманування Б. Хмельницького, І. Виговського наближували їх до сейму. За словами сучасників, її називали “сеймовою радою”. Перетворенню Генеральної ради у вищий представницький орган Української козацької держави завадила політика наступників Б. Хмельницького, зокрема посилення особистої гетьманської влади та все більше обмеження московським урядом повноважень гетьмана і Генеральної ради. До початку XVII ст. у Війську Запорізькому загальновійськова рада була головним органом влади серед козаків. Поряд із нею існували старшинська рада, в проведенні якої брала участь лише козацька старшина, а також чорна рада, до участі якої, крім старшини, залучали велике коло рядових козаків і нижчі стани суспільства¹⁸.

Система козацьких рад періоду Запорізької Січі – генеральних, старшинських, полкових, сотенних є унікальним феноменом козацького народовладдя. У Запорізькій Січі функціонувала демократична система влади з виборністю старшин, діяли виборні органи влади й самоврядування, які розглядали найважливіші питання внутрішнього та зовніш-

www.pravoua.com.ua

¹⁶ Бедрій (н 14) 47.

¹⁷ В Шербак, ‘Запорозька Січ’ в *Енциклопедія історії України, т 3: Е-Й* (Смолій В голов редкол, Наукова думка 2005) 270.

¹⁸ Тищик та Бойко (н 10) 197-8.

нього життя Січі. Прагнення до республіканських принципів свободи, виборності владних органів, самоврядування, колегіальності, до соборності і громадської солідарності є важливою складовою української ментальності. Ради стали історичною формою Української державності.

Подальший розвиток інституту народовладдя в Україні пов'язаний зі становленням і розвитком Українського конституціоналізму, який має власні особливості, серед яких визначне місце посідають демократизм, повага до суспільних та індивідуальних прав. Ці засади формувалися упродовж століть відповідно до національного характеру українців, способу життя, цінностей і суспільних відносин. Український конституціоналізм у певні періоди випереджав аналогічні процеси в Європі. Це стосується першої демократичної конституції України і світу – “Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького” (більше відомі сьогодні як “Конституція Пилипа Орлика”), яка проголошувала незалежну Українську державу республікою, закладала підвалини поділу державної влади, юридично закріплювала систему виборів посадових осіб. Вона передбачала встановлення національного суверенітету й визначення державних кордонів, забезпечення прав людини, створення правового суспільства на засадах єдності і взаємодії трьох гілок влади – законодавчої (виборна Генеральна рада, що мала збиратися тричі на рік – Різдво, Великдень і Покрову), виконавчої (гетьман, дії якого обмежувалися законом, що виключало монархічну форму правління) і судової, підзвітної і контрольованої¹⁹. Конституція закріплювала ще не знані у тогочасній Європі засади демократичного суспільства. Принцип народовладдя проявився насамперед у тому, що Конституція розглядалась як договір поміж трьома основними політичними силами Української козацької держави: гетьманом, генеральною старшиною та Військом Запорізьким, тобто народом тогочасної України, що було характерно для української традиції народовладдя.

Середина та друга половина XIX ст. представлена двома конституційними проєктами: “Начерком Конституції Республіки” Г. Андрузького (1848–1850 рр.) та фундаментальною працею М. Драгоманова “Вільний Союз – Вільна Спілка (1884 р.)”, які передбачали інститут народовладдя.

На початку XX ст. українську конституційно-правову думку яскраво представлено проєктами Конституції М. Міхновського (“Основний Закон самостійної України – Спілки народу Українського”, 1905 р.) та М. Грушевського (“Конституційне питання і українство в Росії”, 1905 р.), які в багатьох положеннях передбачали розвиток народовладдя.

¹⁹ Т Чухліб, ‘Пакти та конституції законів і вольностей Війська Запорозького 1710’ в *Енциклопедія історії України*, т 8: *Па-Прик* (Смолій В голов редкол, Наукова думка 2011) 24.

Ігор Бойко

Конституція М. Міхновського передбачала майбутнє України як держави самостійної, з республіканською формою правління, держави, що мала будуватися на демократичних принципах. Головним принципом побудови і функціонування політичної системи оголошувалося народовладдя: ‘Уся власть належить народові українському’²⁰. За формою правління це мала бути президентсько-парламентська республіка. Для уникнення можливості узурпації влади та забезпечення демократичного устрою майбутньої держави передбачався поділ державної влади на три незалежні гілки.

Активізація розвитку інституту народовладдя в Україні відбулася у період Української Народної Республіки/Західноукраїнської Народної Республіки (далі – УНР–ЗУНР), котрий представлений низкою конституційних актів та проєктів, які продемонстрували правову й політичну зрілість українців під час спроби відновити національну державність у 1917–1923-х роках. Теза про те, що український народ є джерелом державної влади, вперше прозвучала на першому скликанні Української Центральної Ради 4 березня 1917 р. і в подальшому була юридично закріплена в її I Універсалі:

Хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй Землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають – вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сейм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори²¹.

Конституція УНР під назвою “Статут про державний устрій, права та вільності УНР” від 29 квітня 1918 р. у ст. 22 наголошувала, що вся влада в УНР ‘походить від народу, а її верховним органом мали стати всенародні збори, обрані рівним, прямим, таємним і пропорційним голосуванням на три роки з розрахунку 1 депутат від 100 тис. громадян’²².

На західноукраїнських землях 1 листопада 1918 р. було утворено Українську державу, яка 13 листопада 1918 р. отримала назву ЗУНР²³. Того ж дня 13 листопада 1918 р. Українська Національна Рада прийняла “Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських

²⁰ ‘Основний закон “Самостійної України” спілки народу українського’ в *Самостійна Україна* (1905) 4.

²¹ Універсал Української Центральної Ради до українського народу, на Україні й по-за Україною сущого (I) від 10 червня 1917 р. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001300-17>> (дата звернення: 01.08.2019).

²² О Мироненко, *Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради* (1995) 177.

²³ Б Тищик, *Західно-Українська Народна Республіка (1918-1923). Історія держави і права* (Тріада плюс 2004) 155-62.

земель колишньої Австро-Угорської монархії”, який визначав конституційні основи новоутвореної держави²⁴. У ньому, зокрема, в статті IV говорилося, що влада в ЗУНР має належати всьому її народові, який є носієм суверенітету і який здійснює свою владу через представницькі органи, обрані громадянами незалежно від статі на підставі загального, рівного, прямого, таємного виборчого права за пропорційною системою виборів. Виборчим правом наділялися всі громадяни держави, незалежно від національності, віросповідання, статі. До виборів парламенту – Сейму – вся повнота законодавчої влади належала Українській Національній Раді, виконавчої – Державному Секретаріатові.

У двох проектах Конституції ЗУНР професора юридичного факультету Львівського університету С. Дністрянського – “Устрій Галицької Держави” (1918 р.) та “Конституції Західно-Української Народної Республіки” передбачалося відновлення незалежної демократичної української держави з республіканською формою правління, держави, в якій визначено й гарантовано права особи та громадянина, права національних меншин, інститут місцевого самоврядування, а державна влада будується за принципом народовладдя та її поділу на окремі гілки.

Про народовладдя йшлося у низці конституційних проектів, зокрема, у “Проекті Конституції У.Н.Р.” О. Ейхельмана (1920 р.). Розробник надавав важливість питанням конституційно-правового регулювання здійснення безпосередньої демократії. Він вважав, що безпосереднє народне голосування на референдумі повинно використовуватися не лише для вирішення найбільш важливих питань державного життя, а й ‘для вирішення питань звичайного законодавства, а також деяких питань з обсягу державного управління’²⁵.

У “Проекті Конституції У.Н.Р.” С. Барана (1920 р.) передбачалося конституювати УНР як президентсько-парламентську республіку, в якій вся влада належить “загалу її громадян” та здійснюється через голову держави, однопалатну Державну раду (парламент) і Раду Міністрів.

Невід’ємною складовою історії народовладдя є акти конституційного характеру Карпатської України, зокрема “Тимчасова Конституція Карпатської України” (1939 р.). 5 березня 1939 р. Сейм Карпатської України ухвалив конституційні закони – “Закон число 1” і “Закон число 2”, що визначали основи державного ладу проголошеної на території Закарпаття незалежної держави. “Закон число 1” містив статті, в яких проголошувалися та визначалися: незалежність держави; назва держави; форма

²⁴ Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданню 13 листопада 1918 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009300-18>> (дата звернення: 01.08.2019).

²⁵ О. Ейхельман, *Проект Конституції – основних державних законів – Української Народної Республіки* (СУД 1921) 96.

Ігор Бойко

правління – республіка на чолі з президентом, обраним сеймом; статус української мови як державної. “Закон число 2” передбачав надання уряду повноваження видавати за згодою президента тимчасові розпорядження з силою закону. Подальшого розвитку ці конституційні акти не набули у зв’язку з окупацією Закарпаття угорськими військами²⁶.

У липні 1944 р. з ініціативи Української Повстанської Армії та Організації українських націоналістів (бандерівців) було утворено Українську Головну Визвольну Раду (далі – УГВР) – орган політичного керівництва українським визвольним рухом, який оголосив себе “верховним органом українського народу в його революційно-визвольній боротьбі”. Установчі збори УГВР ухвалили важливі програмні документи – Універсал, Платформу та Тимчасовий устрій, які засвідчили прагнення національно-визвольного руху дотримуватися принципів народовладдя, демократії навіть у найважчих умовах підпільно-партизанської боротьби. Ідеологія та принципи формування УГВР були спрямовані на консолідацію всіх національних сил і відзначалися демократичністю. Зокрема, у “Тимчасовому устрої УГВР” зазначалося, що ‘джерелом влади УГВР є воля українського народу, виявлена в самостійницьких змаганнях всіх діючих сил народу’²⁷.

У результаті збройної агресії більшовицької Росії за допомогою місцевих більшовиків проти УНР у Харкові 25 грудня 1917 р. було проголошено Українську Радянську Соціалістичну Республіку (далі – УРСР), яка проіснувала до 24 серпня 1991 р. Багаторічне правління більшовиків-комуністів з їхньою утопічною теорією створення у короткий час суспільства “загального благоденства”, соціальної рівності та справедливості, широкої демократії та народовладдя насправді перевтілилося у тоталітарну антидемократичну диктатуру, в суспільство “людей-гвинтиків”, повністю позбавлених загальнолюдських природних прав і свобод, підвладних волі компартійно-державної еліти. У Радянській Україні в різний час було ухвалено чотири конституції (1919, 1929, 1937, 1978 рр.). Вони хоч і проголошували Україну суверенною державою, але насправді були лише ідеологічним прикриттям підвладного становища УРСР та пануючого в ній комуністичного тоталітарного режиму. У конституції УРСР 1978 р. монополія компартії на владу була закріплена офіційно у 6 ст. Тож це стало прикладом того, як Основний Закон країни став цілковитою формальністю. Крім цього, в Конституції УРСР 1978 р. було положення про будівництво розвиненого соціалістичного суспільства.

www.pravoua.com.ua

²⁶ М Вегеш, ‘Карпатська Україна’ в *Енциклопедія історії України, т 4: Ка-Ком* (Смолій В голов редкол, Наукова думка 2007) 122.

²⁷ В Чехович, ‘Українська головна визвольна рада’ в *Юридична енциклопедія, т 6: Т-Я* (Шемшученко Ю відп ред, Українська енциклопедія ім М П Бажана 2004) 768.

Одним із компонентів цієї концепції було положення про суть радянської державності – мовляв, держава стала не класовою, а загальнонародною, оскільки в різних формах народовладдя брала участь велика кількість людей (у СРСР – близько 40 млн, в УРСР – майже 10 млн). Але це було тільки формою, бо аж ніяк не змінилася тоталітарна природа держави. Ці люди, депутати різних рівнів Рад, члени численних громадських організацій, ніякої самостійної ролі не відігравали. Кожне їхнє рішення було ініційоване, запрограмоване, відрежисоване зверху, від відповідних ланок Комуністичної партії Радянського Союзу і Комуністичної партії України, а їм відводилася роль “гвинтиків” – одностайно голосувати “за”²⁸.

Наприкінці 80-х років ХХ ст. у суспільно-політичному житті СРСР відбулися серйозні зміни. Управління найбільшою територією, однією з найбільших за кількістю населення державою, диктаторськими методами безкінечно тривати не могло. У багатьох національних республіках з’явився рух протесту, почастішали прояви національно-визвольної боротьби, що були об’єктивною реакцією на політику русифікації всього населення країни, небувалого й необґрунтованого вивчення ролі та значення, культури і мови одного народу – російського. Така політика проводилася вперто й наполегливо в усіх галузях життя, і позбавляла інші народи країни своєї самоідентичності, мови, історії, традицій. Став падати і міжнародний престиж Радянського Союзу, частішали прояви його агресивності, силові спроби нав’язати свою політику й волю багатьом іншим країнам та народам. Ці негативні явища призвели до розпаду СРСР.

16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет України, якою проголосила державний суверенітет України як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах. Одним із найважливіших її розділів був розділ II “Народовладдя”, у якому зазначалося:

Громадяни Республіки всіх національностей становлять народ України. Народ України є єдиним джерелом державної влади в Республіці. Повновладдя народу України реалізується на основі Конституції Республіки як безпосередньо, так і через народних депутатів, обраних до Верховної і місцевих Рад Української РСР. Від імені всього народу може виступати виключно Верховна Рада Української РСР. Жодна політична партія, громадська організація, інше угруповання чи окрема особа не можуть виступати від імені всього народу України²⁹.

²⁸ Тищик та Бойко (н 10) 197-8.

²⁹ Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. № 55-ХІІ <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>> (дата звернення: 01.08.2019).

Ігор Бойко

Проголошена Декларація про державний суверенітет України поклала початок конфронтації між урядами СРСР і УРСР. 19 серпня 1991 р. у Москві комуністи-консерватори здійснили невдалу спробу державного перевороту, аби відновити владу Комуністичної партії. Після провалу путчистів, 24 серпня 1991 р. Верховна Рада УРСР прийняла Акт проголошення незалежності України, який ознаменував утворення, а фактично відродження, незалежної держави – Україна. У незалежній Українській державі активно почав відроджуватися, зокрема, й інститут народовладдя.

Знаковою подією в розвитку нашого суспільства, підсумком п'ятирічного періоду існування незалежної Української держави стало прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України. За оцінками багатьох українських та зарубіжних експертів Основний Закон України належить до найдемократичніших у світі. Демократична сутність сучасної Української держави конкретизована у ст. 5, де зазначається, що Україна за формою правління – республіка, носієм суверенітету і єдиним джерелом влади є народ. Він здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Крім того, демократичність держави визначається ще й тим, що державна влада здійснюється на засадах поділу її на законодавчу, виконавчу й судову, що діють виключно у межах своїх повноважень. Ще одна ознака демократичності (народовладдя) – встановлення в Україні системи органів місцевого самоврядування як важливої форми участі населення у розв'язанні питань місцевого значення (ст. 7). Дуже важливе й таке положення: право визначати і змінювати конституційний лад належить виключно народові й не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

Водночас Україну поступово охоплювали глибокі суспільно-політичні кризи, які загрожували розбудові української незалежності. Події останніх років показали, що віче, яке сьогодні більш відоме як мітинг, відіграло важливу роль у політичному житті нашої держави, особливо під час Помаранчевої революції та Революції Гідності. Цілком правильно зазначив суддя Конституційного Суду України (далі – КСУ) М. Мельник в Окремій думці стосовно рішення КСУ у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України “Про всеукраїнський референдум” про те, що однією з основних причин Революції Гідності було планомірне і системне усунення українського народу від можливості здійснення ним прямого народовладдя та намагання представників попереднього політичного режиму узурпувати державну владу³⁰. Про-

www.pravoua.com.ua

³⁰ Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності

те українці відстояли національну гідність, продемонстрували всьому світові прагнення до волі й свободи, яке в українців є сильнішим навіть за смерть. Героїзм і жертвність борців за волю України сьогодні також допомагають нам в обороні державної самостійності та демократії³¹.

Нині настав час прийняти Закон України “Про народовладдя”, в якому необхідно закріпити механізм, за яким тільки народ України формуватиме основні завдання, громадяни України будуть долучатися до схвалення важливих державних рішень тощо. Важливо передбачити правовий статус діяльності віча як органу народної влади, визначити порядок його скликання, компетенцію тощо з метою утвердження і захисту народовладдя як основи Української держави.

Висновки. На основі сказаного вище можемо стверджувати, що Україна є демократичною державою, яка відродилася на основі вільного волевиявлення українського народу, реалізувавши своє невід’ємне право на самовизначення. У сучасній Україні здійснюється реальне народовладдя, повага до прав і свобод людини та громадянина, активна участь народу у формуванні державних органів влади і здійсненні контролю за їхньою діяльністю через вибори, представницькі установи, а також через віче – мітинги як найдієвіші форми безпосередньої демократії. Віче – це українська традиція народовладдя, яка характеризує українців як цінителів свободи, справедливості, демократичності. У сучасних умовах народовладдя в Україні має своєю опорою та успішно функціонує завдяки наявності багатой духовної і державно-правової спадщини, зокрема багатовікової історії Українського державотворення.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Bedrii M, *Kopni sudy na ukrainskykh zemliakh u XIV–XVIII st.: istoryko-pravove doslidzhennia [Land Courts in Ukrainian Lands in the Fourteenth and Eighteenth Centuries: a Historical and Legal Study]* (Halytskyi drukar 2014) (in Ukrainian).
2. Eikhelman O, *Proekt Konstytutsii – osnovnykh derzhavnykh zakoniv – Ukrainskoi Narodnoi Respubliki [The Draft Constitution – the Basic State Laws – the Ukrainian People’s Republic]* (SUD 1921) (in Ukrainian).
3. Hrushevskiy M, *Ocherk ystoryi ukraynskoho naroda [Essay on the History of the Ukrainian People]* (Lybid 1990) (in Russian).
4. Myronenko O, *Svitoch ukrainskoi derzhavnosti. Polityko-pravovyi analiz diialnosti Tsentralnoi Rady [Light of Ukrainian Statehood. Political and Legal Analysis of the Activities of the Central Rada]* (1995) (in Ukrainian).

Конституції України (конституційності) Закону України “Про всеукраїнський референдум” <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd04d710-18?lang=uk>> (дата звернення: 01.08.2019).

³¹ С Кубів, ‘Століття свободи й незламності’ (2017) 3 Право України 9-10.

Ігор Бойко

5. Mytsyk Yu ta Bazhan O ta Vlasov V, *Istoriia Ukrainy [History of Ukraine]* (3-tie vyd dopov i pererobl, Vyd dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" 2010) (in Ukrainian).
6. Pankevych I, *Tradyttsiia vybornosti vlady v Ukraini [The Tradition of Electing Power in Ukraine]* (LNU imeni Ivana Franka 2015) (in Ukrainian).
7. Shcherbytskii O, *Sudy v byvshem Velykom kniazhestve Lytovskom [Courts in the Former Grand Duchy of Lithuania]* (Vylna 1912) (in Russian).
8. Sichynskiy V, *Chuzhyntsi pro Ukrainu [Foreigners About Ukraine]* (Slovo 1991) (in Ukrainian).
9. Svorak S, *Polityko-pravova dumka Ukrainy XIX–XX stolit pro narodovladdia [Political and Legal Opinion of the Nineteenth and Twentieth Centuries of Ukraine on People's Rule]* (Vydavnytstvo Prykarpatskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stefanyka 2015) (in Ukrainian).
10. Terliuk I, *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy (Donovitnii chas): navchalnyi posibnyk [History of the State and Law of Ukraine (Pre-Old Time): A Textbook]* (Atika 2006) (in Ukrainian).
11. Todyka Y, *Osnovy konstitutsyonnoho stroia Ukrainy: uchebnoe posobye [Fundamentals of the Constitutional System of Ukraine: Textbook]* (Fakt 1999) (in Russian).
12. Tyshchuk B ta Boiko I, *Istoriia derzhavy i prava Ukrainy [History of the State and Law of Ukraine]* (In Jure 2015) (in Ukrainian).
13. Tyshchuk B, *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika (1918–1923). Istoriia derzhavy i prava [Western Ukrainian People's Republic (1918–1923). History of the State and Law]* (Triada plus 2004) (in Ukrainian).

Edited books

14. Hrushevskiy M, *Istoriia Ukrainy-Rusy [History of Ukraine-Rus], t 1* (Sokhan P holov redkol, Naukova dumka 1994) (in Ukrainian).
15. Stavniichuk M, 'Formy bezposerednoi demokratsii' ['Forms of Direct Democracy'] v *Konstitutsiine pravo Ukrainy [the Constitutional Law of Ukraine]* (Pohorilko V red, Naukova dumka 2002) (in Ukrainian).

Encyclopedias

16. Chekhovych V, 'Ukrainska holovna vyzvolna rada' ['Ukrainian Chief Liberation Council'] v *Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia], t 6: T-Ya* (Shemshuchenko Yu vidp red, Ukrainska entsyklopediia im M P Bazhana 2004) (in Ukrainian).
17. Chukhlib T, 'Pakty ta konstitutsii zakoniv i volnosti Viiska Zaporozkoho 1710' ['Covenants and Constitutions of the Law and Liberties of the Zporoshye Troops 1710'] v *Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of Ukrainian History], t 8: Pa-Pryk* (Smolii V holov redkol Naukova dumka 2011) (in Ukrainian).
18. Shcherbak V, 'Zaporozka Sich' [Zaporizhzhya Sich] v *Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of Ukrainian History], t 3: E-Y* (Smolii V holov redkol, Naukova dumka 2005) (in Ukrainian).
19. Vehesh M, 'Karpatska Ukraina' ['Carpathian Ukraine'] v *Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of Ukrainian History], t 4: Ka-Kom* (Smolii V holov redkol, Naukova dumka 2007) (in Ukrainian).

Journal articles

20. 'Osnovnyi zakon "Samostiinoi Ukrainy" spilky narodu ukrainskoho' ['The Basic Laws of Independent Ukraine is the Union of the Ukrainian People'] *Samostiina Ukraina* (1905) (in Ukrainian).

21. Kubiv S, 'Stolittia svobody y nezlamnosti' ['An Age of Freedom and Unbreakability'] (2017) 3 Pravo Ukrainy 9-10 (in Ukrainian).
22. Yermolaiev V, 'Viche v Kyivskii Rusi: pytannia kompetentsii (IX – seredyna XII st.)' ['Viche in Kievan Rus: Issues of Competence (IX – mid-XII century)'] (2002) 24 Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy 45-55 (in Ukrainian).

Ihor Boiko

THE ORIGINS, ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF DEMOCRACY AS AN INSTITUTION IN UKRAINE

ABSTRACT. In Ukraine, national traditions of people's power have a centuries-long history. The history of establishment and development of people's power as an institution in Ukraine is unique not only given its deep roots and long traditions. Losing and regaining its statehood time after time, even when it was divided by the neighboring States, the Ukrainian people always stood by the idea of people's power hoping that it would become the basis for the future revival of Ukrainian statehood. The people power context of the Ukrainian national mentality comprises love of freedom and well-developed individualism; it is the force which is almost impossible to destroy. The aspiration to people's power and justice was a characteristic feature of Ukrainians throughout the thousands-year history of national statehood. In the course of Ukrainian statehood establishment and development, the specific feature of the Ukrainian people was and is the focus on well-organized society, democracy, and people's power, which is concentrated in law, justice, and truth, as opposed to untruth and falsehood. The aiming at order and people's power are among those determinant characteristics which were formed by the Ukrainian people throughout the entire period of its existence. The establishment of people's power as an institution in Ukraine was significantly influenced by the high spiritual level of the Ukrainian people (high value ascribed to justice, kindness, sincerity, goodwill, peacefulness, diligence, dignity, honesty, tolerance, etc.).

The purpose of the article is to define the institution of people's power as an essential element of the Ukrainian State's legal tradition; to analyze the people's power tradition in Ukraine as a consistent outcome ensuing from the development of democratic processes, and to determine the specific features of national State-building.

Establishment of people's power as an institution is closely connected with the emergence and development of the Ukrainian State-building. The oldest form of direct people's power in Ukraine was the veche – popular assembly of a community or a city, where every person had the right to express his or her opinion. The veche was an important institution of Ukrainian customary law and was known as long ago as in the times of the tribal society system. Such an assembly of a clan or a tribe elected their patriarchs, and later – military leaders. The veche was characterized as a manifestation of the will of the people, people's power or people's rule.

Under the influence of traditions of the szlachta Sejms and elements of the Old-Russian veche, the Zaporozhian Sich formed the tradition of Cossacks' councils (Rada).

Ігор Бойко

The Cossacks' Rada was the fundamental institution of people's power in Zaporozhian Republic.

Further development of people's power as an institution in Ukraine is linked to the establishment and development of Ukrainian constitutionalism, which has its own specific features, with democratism and respect for public and individual rights being the key among them. These fundamental principles have been formed over the centuries in line with the national character of Ukrainians, their lifestyles, values and social relations.

Development of people's power as an institution in Ukraine was intensified in the period of the Ukrainian People's Republic/the West Ukrainian People's Republic, which is represented by a number of constitutional acts and bills demonstrating legal and political maturity of Ukrainians during an attempt to restore national statehood in 1917–1923.

The events of recent years in Ukraine have shown that the veche, which is now better known as the rally, had a crucial role in the political life of our State, especially during the Orange Revolution and the Revolution of Dignity. All in all, Ukrainians have defended their national dignity and demonstrated to the whole world their aspiration to express their will and be free, and for Ukrainians this is stronger even than death. Today, the heroism and sacrifice of those who fought for Ukraine's freedom also gives us the inspiration to defend independence of our State and democracy.

KEYWORDS: democracy; veche, Rada; Constitution; Ukraine.